

Trekantområdets

Karrierekanon

Demokrati og medborgerskab

Forløbet er udviklet i samarbejde mellem

Fredericia Gymnasium

UC SYD, Pædagoguddannelsen, Campus Kolding

Formål med forløbet

Formålet med undervisningen er at give indblik i, hvordan pædagoger kan arbejde med demokrati og medborgerskab i relation til forskellige målgrupper (børn, unge og voksne), og hvilke faglige kvalifikationer, det kalder på hos pædagogen. Herunder hvordan at grundlæggende viden om demokrati og medborgerskab fra en adgangsgivende uddannelse kan fungere som et fundament at bygge videre på.

Fag

Kultur-og samfundsfag

Kernestof og faglige mål

HF-uddannelsen på Fredericia Gymnasium har i undervisningen arbejdet med demokratiets historie. ”Styreformer i historisk og nutidigt perspektiv” er kernestof på uddannelsen, så i det perspektiv har klassen lavet følgende nedslag i demokratiets historie:

1. Demokratiets opståen i Athen:

- Beskriv forskelle mellem aristokratiet og demokratiet.
- Hvilke argumenter fremførtes pro/kontra demokratiet
- Hvilken betydning havde Perikles for demokratiets udbredelse i Athen?
- Hvilke forskelle er der på antikkens demokrati, og det vi kender i dag i Danmark?

2. Oplysningstiden:

- Fransk/engelsk oplysningsfilosofi – Locke, Montesquieu, Smith, Roussau, Voltaire
- Oplysningstankernes betydning for revolutionerne i hhv. Amerika og Frankrig

3. Det danske demokrati:

- Hvorfor blev enevælden afskaffet?
- Hvornår blev demokratiet udbredt til alle?
- Demokratiet og diskussionen herom i nyeste tid bl.a. demokratikanon

På pædagoguddannelsen tager undervisningen sit afsæt i kompetenceområdet ”Profession og samfund”, som ligger på pædagoguddannelsens grunddel. Et af vidensmålene har demokrati og medborgerskab som tematik, og undervisningen har primært fokus på det tilknyttede færdigheds mål: ”Den studerende kan varetage pædagogiske aktiviteter med henblik på udvikling af børn, unge og voksnes medborgerskab og demokratiske dannelse”.

Beskrivelse af undervisningsforløb

Undervisningen bygger på, at eleverne opnår nye erkendelser om og alsidig indsigt en problemstilling ved som det første i undervisningen at forestille sig, handle og lege gennem en guidet proces med konstruktion, tegning, dukke/rollespil eller anden aktiv handlen med legende virksomhed og æstetiske udtryksformer. Tilrettelæggelsen kobler sig også til problembaseret læring, der medvirker til at aktivere elevernes viden og erfaring, skabe sammenhæng og mening.

Til undervisningsforløbet har underviseren på pædagoguddannelsen skrevet to cases og fundet en tredje i en phd-afhandling, som præsenterer en konkret situation i pædagogisk arbejde med børn på en skole, voksne på et bosted og børn i dagtilbud. I disse cases skal eleverne identificere en problemstilling i relation medborgerskab og demokratisk dannelse for den pågældende målgruppe og forestille sig, hvordan de involverede pædagoger vil handle i den givne situation. Samtidig illustrerer eller konstruerer eleverne deres forestillinger i et varieret udvalg af materialer.

Som en del af undervisningsforløbet indgår også et oplæg om, hvad pædagogstuderende kan møde i deres undervisning om demokrati og medborgerskab på pædagoguddannelsen. Endelig slutter dagen med en samtalesalon omkring et eller to tematikker i relevante for tematikken demokrati og medborgerskab – til undervisningsforløbet har underviserens udviklet samtalsalon om temaerne ”fællesskab” og ”handlekraft”. Det giver samtidig eleverne mulighed for at indgå i fælles dialog med pædagogstuderende.

Fagligt materiale

- Powerpoint – som guider dagens forløb og samtidig er et oplæg, som giver et overblik over relevant viden, der kan indgå i undervisning på pædagoguddannelsen
- Tre cases
- Beskrivelser af samtale-salon og ”fællesskab” og ”handlekraft”

Program for besøg på uddannelsesinstitution

- 8:30 – 8:45: Velkomst og intro til dagen

- 8:45 – 9:30: Et vidensgrundlag for arbejdet i eksploratorium og individuel opgave
- 9:30 – 9:45 Pause
- 9:45 – 11:00 Præsentation af cases, og inddeling i grupper + gruppearbejde med case: at forestille sig og handle i legende virksomhed og æstetiske udtryksformer + at reflektere
- 11:00 – 11:30: Præsentation af illustrationer og/eller konstruktioner (i plenum)
- 11:30 – 12:15 Frokost og mulighed for at gå på opdagelse i huset
- 12:15 – 12:45 Et par nedslag i undervisningen på ”Profession og Samfund”, herunder demokratiprojektet
- 12:45 – 13:30 Samtalesalon om tematikker som fx ”fællesskab” og/eller ”handlekraft” sammen med pædagogstuderende
- 13:30 – 14:00 Afrunding og tak for i dag

Erfaring og gode råd

Det er en god ide at have et varieret udvalg af materialer til rådighed, når eleverne skal konstruere og/eller illustrere deres case-arbejde. Det skal samtidigt præsenteres overskueligt og med muligheder at involvere alle elever. Det er en del af at facilitere gruppearbejdet at guide til alles involvering i samarbejdet, så alle er aktivt deltagende.

Afhængig af elevernes erfaringer med tid til gruppearbejde, skal de måske hjælpes til at arbejde aktivt i hele tidsrummet.

En konkret vurdering om det giver bedst mening af have ét eller to temaer på i samtalsalonen.

Kontaktperson

UC SYD, Pædagoguddannelsen, Campus Kolding

Kontaktperson: Lektor Jette Østergaard Andersen

Mail: joan@ucsyd.dk

Mobil: +45 72665544

Eventuelt hjemmeside: www.ucsyd.dk

Tilhørende materiale

Bosted

Det er tirsdag formiddag på bostedet Kløvermarken, hvor der bor voksne med betydelig og varig funktionsnedsættelse. De fleste af beboerne er som sædvanlig ude af huset på dette tidspunkt, afsted på deres arbejde-/aktivitetstilbud.

Et af punkterne på dagsordenen har afdelingslederen bedt om at få på. Punktet handler om et opkald fra socialforvaltningen om en af beboerne. Det viser sig, at en medarbejder i en ledende stilling på socialforvaltningen har ringet til afdelingslederen og sagt, at nu må de sørge for, at en af deres beboere, Jeanette, holder op med at komme til borgermøder og lignende arrangementer, fordi hun siger alt for meget og er forstyrrende for en saglig dialog, der er blevet klaget over hende. Afdelingslederen gengiver, at der blev sagt i samtalen: *I må sætte en stopper for det, hun fylder alt meget. Andre fornuftige mennesker kan ikke komme til. Og nu er det snart kommunalvalg, vi kan ikke have hende til at komme på valgmøder.*

Jeanette, som det handler om, er en ung kvinde med udviklingshæmning. Det borgermøde, som der bliver henvist til handlede om tilkørselsforholdene til en parkeringsplads til et naturområde, hvor flere husejere på et par parcelhusveje var stærkt utilfredse, fordi de oplevede øget trafik i weekenderne. Jeanette har været med til at bygge shelters ved naturområdet sammen med sin byggegruppe på aktivitetscentret og er vældig stolt af det.

Der går en livlig diskussion i gang, hvor en af pædagogerne siger, at Jeanette har da sin ytringsfrihed som alle andre, og det kan ikke være en pædagogisk opgave at begrænse den. Mens en anden siger, at det er rigtigt, at Jeanette kan fylde meget, måske også kommer til at lyde meget vred, når hun bliver ivrig, hvis man ikke kender hende.

(Casen er skrevet af Jette på baggrund af en lignende situation fortalt af en kollega – det er altså fiktion på detaljerne, men med afsæt i virkelige hændelser omkring et bosted, der fik en henvendelse om, at de skulle sørge for, at en borger holdt op med at komme til offentlige møder).

1. Hvilke problemstillinger ser I umiddelbart i casen? Hvad tænker I om det, der sker i casen ud fra et demokrati-/medborgerskabs-perspektiv?
2. Hvad tænker I, hvis I var i pædagogerens sted, at de skal gøre? Her og nu i situationen med henvendelsen fra socialforvaltningen, senere i det daglige pædagogiske arbejde?
3. Prøv at tegne eller skabe en konstruktion, der viser:

- Hvad I forestiller jer af problemstillinger i det, der sker
  - Og hvordan pædagogerne kan handle, her og nu i situationen med henvendelsen fra socialforvaltningen, senere i det daglige pædagogiske arbejde med udvikling af medborgerskab og demokratisk dannelse?
4. Overvej undervejs i jeres arbejde, hvilken viden og erfaringer, I trækker på undervejs i fremstillingen af jeres illustration/konstruktion.

Daginstitution

Kort tid inden frokost samler pædagogerne spontant skolegruppen¹ for at tale med dem om at slå. Nogen børn har haft en konflikt, nogen er blevet slået, nogen er kede af det. MONIKA inviterer børnene til at fortælle om hvordan de har det, og når de markerer, får de talepinden i hånden mens de siger at de er kede af det. Pædagogerne spørger om de har forslag til hvad man kan gøre i stedet for at slå. Saha markerer og fortæller at hans far siger at man skal slå igen. THEA siger at det ikke er rigtigt, og at det ikke er rigtigt hvad Saha's far siger. Han mener det nok ikke, han siger det for at passe på sin dreng, for man skal ikke slå hinanden. MONIKA gentager højt og skarpt” for vi slår ikke på hinanden, vel?”. Her slutter samtalen.

(Prins, 2019, s.230)

Prins, K. M. (2019). *På jagt efter det demokratiske: En pragmatisk kulturanalyse af muligheder og begrænsninger for børns demokratiske erfaringer i daginstitutionen*. Roskilde Universitet.

1. Hvad tænker I umiddelbart om det, der sker i casen? Hvad tænker I om det, der sker i casen ud fra et demokrati-/medborgerskabs-perspektiv?
2. Hvad tænker I, hvis I var i MONIKAS og/eller THEAS sted, at I skulle gøre? Her og nu i situationen og senere i aktiviteter med skolegruppen og i den pædagogiske praksis som sådan.
3. Prøv at tegne eller skabe en konstruktion, der viser:
  - Hvad I forestiller jer af problemstillinger i det, der sker
  - Og hvordan MONIKA og THEA kan handle, her og nu og senere i aktiviteter med skolegruppen og i den pædagogiske praksis som sådan.
4. Overvej undervejs i jeres arbejde, hvilken viden og erfaringer, I trækker på undervejs i fremstillingen af jeres illustration/konstruktion.

Skole

Det er den årlige sommerfest på Sønderskovens Skole, det er en traditionsrig dag på skolen, fordi skolen gør meget ud af at være en aktiv del af lokalområdet. Det er en dag, som der bliver lagt vægt på, at så mange som muligt af børnenes familie, lokalområdets borgere m.fl. også kan deltage i, fordi der sker mange forskellige ting.

I 5. klasse har en gruppe af drenge knoklet for at kunne gøre sig gældende i et stafetløb. Udover idrætslæreren, ANNE, har også PETER, der er pædagog, været involveret i forberedelserne til dagen. Peter har en del timer med klassen. Han kender børnene i 5. klasse godt.

PETER glæder sig sammen med børnene til dagen. Børnene er involveret i mange forskellige aktiviteter, men det er som om, at stafetløbet har fået en særlig betydning for klassen – at det skal bare vindes.

På dagen står hele klassen med forældre og mange andre tilskuere linet op langs løbebanen. Stafetløbet går i gang, og efter en ret jævnbyrdig start viser det sig, at 5. classes sidste løber, Alexander, kan spurte i mål som den første. 5. classes hold vinder. Der er vild jubel både blandt tilskuerne og blandt løberne. De fire drenge på stafetholdet begynder at løbe at æresrunde, og så stikker drengen, Alexander, der spurtede sejren i hus, fra de andre. Han råber højt og tydeligt: *Heil Hitler, heil Hitler*, mens han rækker højre arm op i en heil-hilsen og kigger ind mod tilskuerne, mens han løber.

(Casen er skrevet af Jette på baggrund af en lignende situation fortalt af en kollega – det er altså fiktion på detaljerne, men med afsæt i virkelige hændelser omkring et barn, der heiler i en offentlig sammenhæng)

5. Hvilke problemstillinger ser I umiddelbart i casen? Hvad tænker I om det, der sker i casen ud fra et demokrati-/medborgerskabs-perspektiv?
6. Hvad tænker I, hvis I var i PETERS sted, at PETER og hans kollegaer skal gøre? Her og nu i situationen, senere i skolen og undervisningen?
7. Prøv at tegne eller skabe en konstruktion, der viser:
  - Hvad I forestiller jer af problemstillinger i det, der sker
  - Og hvordan PETER og hans kollegaer kan handle, her og nu og senere i skolen og undervisningen set i forhold til den pædagogiske opgave at medvirke til børnenes udvikling af medborgerskab og demokratisk dannelse?
8. Overvej undervejs i jeres arbejde, hvilken viden og erfaringer, I trækker på undervejs i fremstillingen af jeres illustration/konstruktion.

SAMTALEMENU OM FÆLLESSKAB

- Fortæl om en situation, hvor du synes, du gav noget særligt til et fællesskab
- Hvis medborgerskab i pædagogisk arbejde er at skabe lige muligheder for at alle børn, unge eller borgere kan indgå i og bidrage konstruktivt til fællesskaber – hvad tænker du så er en vigtig egenskab hos en pædagog for at arbejde med udvikling af medborgerskab?
- Hvad kendetegner en god medborger i et demokratisk samfund?

Tal på skift i urets retning

Brug snurretoppen til at finde, hvem der lægger ud ved hvert spørgsmål/talepunkt

SAMTALEMENU OM HANDLEKRAFT – at kunne gøre noget

- Fortæl om en situation, hvor din handlekraft, det du gjorde, havde en betydning set ud fra et demokratisk perspektiv?
- Hvordan tænker du handlekraft kan være en kvalitet, en vigtig egenskab, hos borgere i et demokratisk samfund? Hvor og i hvilke situationer er handlekraft vigtig?
- Hvis handlekraft er en vigtig egenskab hos borgere i et demokratisk samfund, hvad skal pædagoger så kunne gøre i pædagogisk arbejde sammen med børn, unge eller borgere?

Tal på skift i urets retning

Brug snurretoppen til at finde, hvem der lægger ud ved hvert spørgsmål/talepunkt

---

ⁱ Skolegruppen er en gruppe af de største børn i daginstitution, Jettes note

Medborgerskab og demokrati i pædagogisk arbejde

Hvad skal der ske? Om undervisningen i dag

- 8:30 – 8:45: Velkomst og intro til dagen
- 8:45 – 9:30: Et vidensgrundlag for arbejdet i eksploratorium og individuel opgave
- 9:30 – 9:45 Pause
- 9:45 – 11:00 Præsentation af cases, og inddeling i grupper + gruppearbejde med case: at forestille sig og handle i legende virksomhed og æstetiske udtryksformer + at reflektere
- 11:00 – 11:30: Præsentation af illustrationer og/eller konstruktioner (i plenum)
- 11:30 – 12:15 Frokost og mulighed for at gå på opdagelse i huset
- 12:15 – 12:45 Et par nedslag i undervisningen på ”Profession og Samfund”, herunder demokratiprojektet
- 12:45 – 13:30 Samtaler om demokrati og medborgerskab i pædagogisk arbejde - med indlagt pause
- 13:30 – 14:00 Afrunding og tak for i dag

Lidt opvarmning

- Hvornår er du glad for, at du bor i et demokrati?
- Byg en konstruktion som viser en konkret situation, hvor du vil sige om situationen, at du glad for, at du bor i et demokrati – ca 5 min
- Fortæl rundt om bordet om jeres konstruktion, hvad den viser – et par minutter til hver.

Hvordan arbejde med demokrati
og medborgerskab?

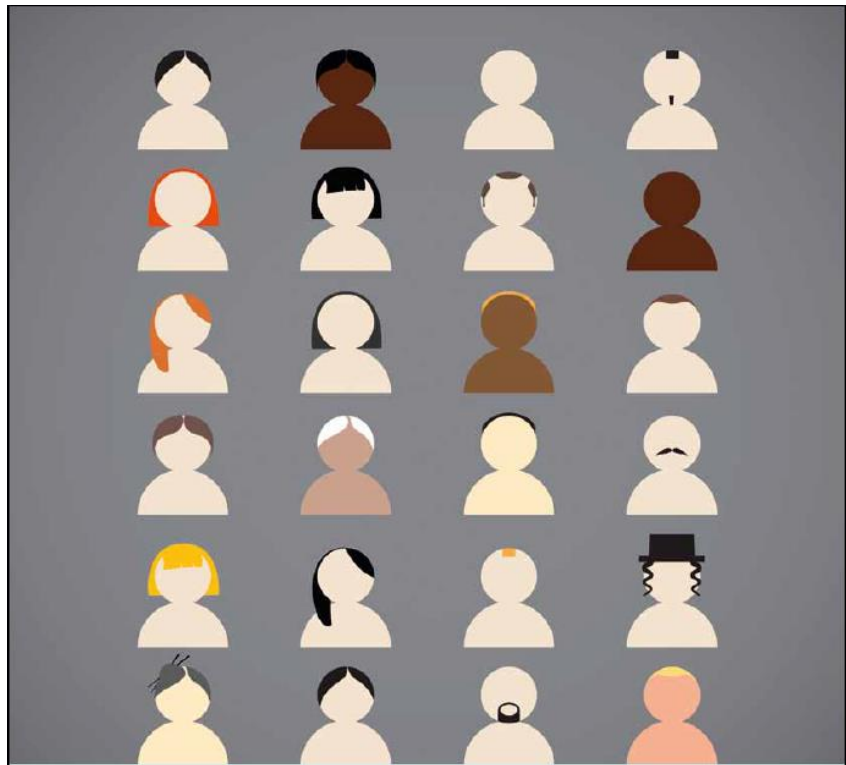

Medborgerskabsdannelsens tre dimensioner

(Bækgaard, Hinge & Koed, 2013, s. 11)

Omsat til pædagoguddannelsen kan de tre dimensioner fungere som pejlepunkter i demokrati- og medborgerskabsdannelsen i studiet, men også som opmærksomhedsområder for pædagogen i det daglige arbejde.

- **Viden – forståelse for demokrati:** De pædagogiske tilbud skal bibringe børn og unge forståelse for demokrati, medborgerskab og demokratiske processer
- **Værdier – medbestemmelse og medansvar:** Børn og unge skal gøres fortrolige med demokratiske værdier som ligeværd, frihed, tolerance og solidaritet og dannes til ansvarlig holdning over for sig selv og andre
- **Kompetencer – evne til at indgå i fællesskab og samfund:** Børn og unge skal både opnå færdigheder i at samarbejde, konfliktløse, deltage, gå i dialog, reflektere og tage kritisk stilling og have fremmet evnen til at håndtere kulturelle og etiske problemstillinger.

Pædagogisk arbejde med demokratiforståelse 2013

Styrelsen for Videregående Uddannelser og Uddannelsesstøtte
Ministeriet for Forskning, Innovation og Videregående Uddannelser

Idékatalog til studerende på pædagoguddannelsen

(Bækgaard, Hinge & Koed, 2013)

Eksempler på dukker. Fotos er fra: www.persona-doll-training.org/ukhome.html

Ideer til SFO, klub og fritidstilbud

Idé 22: Billedcollage: Mine danmarksbilleder

Færd

- At få indsigt i Danmarks og dansk kulturs mange forskellige historier
- At give børn og unge mulighed for at se deres liv som en del af et større fællesskab.

Færdedelse

- Den studerende læser om kunstneren Bjørn Nørgaard
- Den studerende studerer Bjørn Nørgaards værk *Gobelner til Danmarks dronning* på kunstnerens hjemmeside eller køber en bog eller cd-rom med dem
- Den studerende skaffer store ark karton eller lignende
- Den studerende skaffer materialer i form af aviser, ugeblade, reklamer, fotos, farver, tekstiler m.m. Deltagende skaffer også selv aviser, ugeblade, reklamer, henter fotos på internettet (hvorfra de kan printes) og medbringer egne fotos, tekstiler og lignende.

<https://www.google.dk/search?q=bjorn+noergaard+gobelner+til+danmarks+dronning&rlz=C376281m1w94237601nord&hl=da&ibc=rad&ibc=tr&ibc=soar&maxResults=10&start=90&stop=120&btnG=&btnC=Ad&img=2&ved=0C3Mq&saq=&biw=1219&bih=826>

Børnenes grundlovsdag

HVAD er medborgerskab fra 0 - 18 år?

... at arbejde med medborgerskab er at skabe lige muligheder for, at alle børn og unge (og deres forældre) kan indgå i og bidrage konstruktivt til fællesskaber...

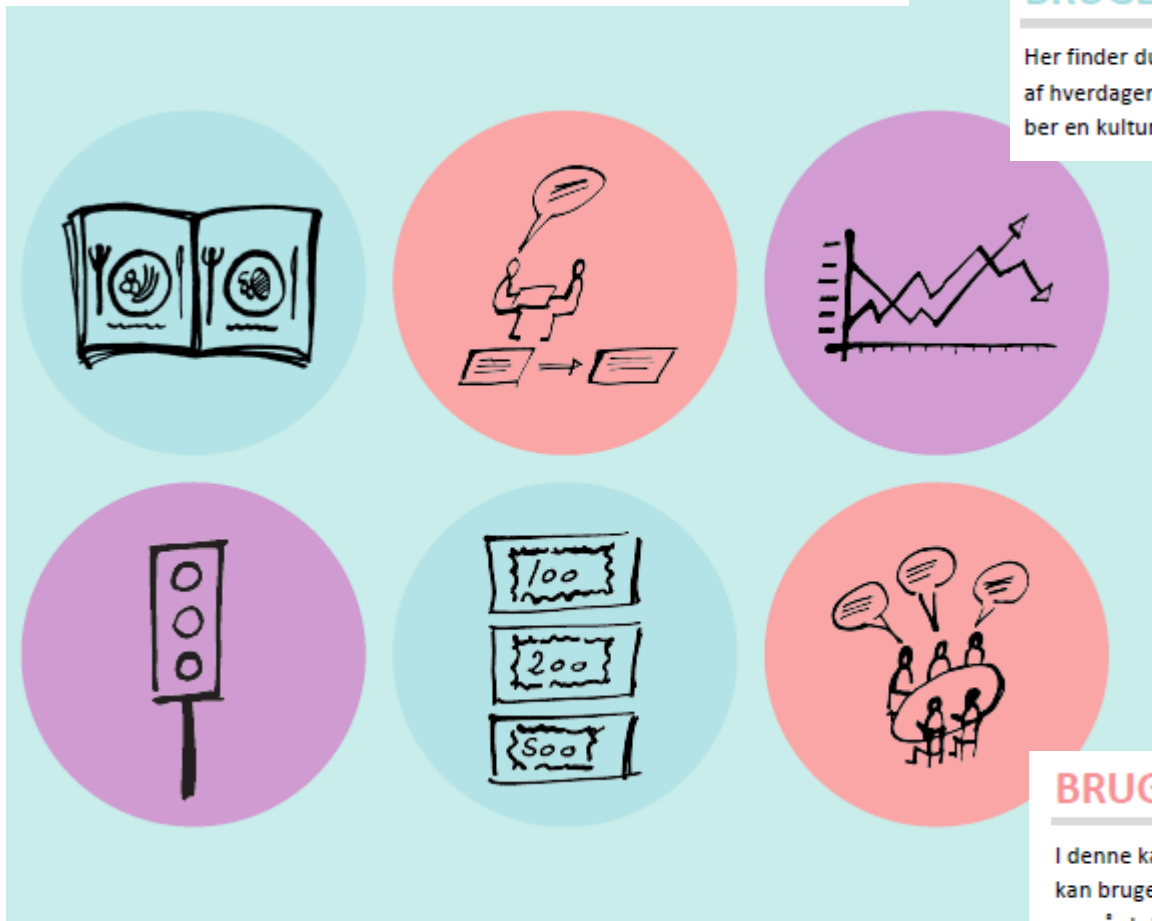
(Stannov & Sørensen, 2015)

Medborgerskabstrappen

BRUGERNES PERSPEKTIV PÅ TILBUDET

Hvordan ser tilbuddet ud set med brugernes øjne? I dette afsnit finder du forskellige redskaber til, hvordan man kan opnå en bedre forståelse for brugernes perspektiv på og oplevelse af tilbuddet. Jo bedre medarbejdere og ledere forstår brugernes syn på den konkrete service, des bedre udgangspunkt er der for at rettelægge tilbuddet, så det giver størst mening for brugeren.

BRUGERINDFLYDELSE I HVERDAGEN

Her finder du redskaber, som kan understøtte, at brugerne af tilbuddet i højere grad deltager i planlægning af hverdagen og får indflydelse på fx mad, aktiviteter og ferier. Og redskaber, der kan understøtte, at I skaber en kultur, hvor både brugere og medarbejdere i højere grad forholder sig til brugerindflydelse.

BRUGERINDFLYDELSE I TILBUDETS ORGANISERING

I denne kategori finder du redskaber, som kan være med til at sætte rammerne for brugerindflydelse. Fx kan brugerråd og -udvalg være en måde at give brugerne en fælles platform og en klar ramme for indflydelse, når I skal træffe større beslutninger, sætte nye temaer på dagsordenen på tilbuddet eller ansætte nyt personale.

(Socialt Udviklingscenter, SUS, 2015)

(Socialstyrelsen, 2015)

Om selvbestemmelse | Social- og Boligstyrelsen (sbst.dk)

Social- og Boligstyrelsen
Viden til gavn

OM OS NYHEDER UDGIVELSER VISO INDBERETNING JOB KONTAKT

Børn Unge Voksne **Handicap og psykiatri** Bolig Byggeri Puljer og tilskud

DU ER HER: FORSIDE | HANDICAP OG PSYKIATRI | UDVIKLINGSHÆMNING | TEMAER | BØRN OG UNGE MED INDFLYDELSE | **OM SELVBESTEMMELSE**

Handicap og psykiatri

- Psykiske vanskeligheder
- ADHD
- Autisme
- Bevægelsehandicap
- Døvblindhed
- Epilepsi
- Hjerneskade
- Hørehandicap
- Multiple funktionsnedsættelser
- Sjældne handicap
- Stammen og løbsk tale
- Synshandicap
- Udviklingshæmning
  - Om udviklingshæmning
  - Temaer
    - Aktivitet og ledsagelse
    - Aldring og demens
    - Børn og unge med indflydelse

Om selvbestemmelse

Se filmklip, hvor unge med handicap fortæller om deres oplevelser og giver svar på, hvordan de kan få indflydelse.

The video thumbnail shows a group of people in a kitchen or dining area. A woman in a patterned dress is standing at a table, and a man in a dark jacket is leaning over another table. The setting appears to be a community or care facility.

11:30
01-10-2023

(Social- og Boligstyrelsen, u.å)

Nedenstående figur viser en forenklet opstilling af forskellene mellem klient- og medborgerperspektivet:

	Klientperspektiv	Medborgerperspektiv
Holdning til den enkelte	Del af gruppe med samme behov	Individ med egne behov
Fokus	Mangler, diagnoser og afvigelser	Rettigheder, muligheder og ressourcer
Forventninger	Passiv modtager	Aktiv deltager
Tilbud	Institutioner Kollektive standardydelser	Boligen som hjem Individuelle og fleksible ydelser
Personen med udviklingshæmnings rettigheder	Fokus på institutionens normer og regler, disciplinering af beboerne Ingen vægt på samtykke Få eller ingen rettigheder	Fokus på den enkeltes egne normer og værdier Vægt på samtykke Selvbestemmelse, autonomi og ansvar for eget liv
Den professionelle rolle	Den professionelle har ret og pligt til at bestemme Den professionelle er livstilrettelægger	Den professionelle skal understøtte borgerne til at leve det liv, de ønsker, give dem viden om deres rettigheder, støtte dem i at deltage i samfundet og til at bestemme over sig selv. Den professionelle er livshjælper og dialogpartner.
Resultat	Umyndiggørelse	Myndiggørelse

(Socialstyrelsen, 2015)

Et par bud på hvordan at
forstå pædagogens faglighed

Hvordan pædagogers faglighed forstås

(Togsverd & Aabro, 2021)

- Et forskningsartikel på baggrund af et forskningsreview med en undersøgelse af 26 forskningsartikler
- Der er især to hovedtendenser.
  - For det første beskriver forskningen pædagogers faglighed som noget, der udøves i et spændingsforhold til og under indflydelse af forandrede betingelser og relationer i velfærdsstaten.
  - For det andet beskriver forskningen pædagogers faglighed som noget, der orienterer sig mod det, der anses som ønskværdigt for det enkelte menneske og for samfundets fællesskaber, det vil sige mod specifikke værdier.
- Samlet tegner der sig en forskningsfortælling om pædagogers faglighed, som handler om at kunne balancere og vurdere pædagogiske værdier i komplekse situationer med mange samtidige hensyn.

Dimensioner i den pædagogiske faglighed

Centrale værdier for pædagogers almene og fælles faglighed er hensynet til både det værdifulde individ og til det værdifulde fællesskab, viser en kortlægning af forskningslitteraturen fra 2004 til 2019.

På den ene side skal du som pædagog respektere og anerkende det enkelte menneske, dets selvbestemmelsesret og integritet. På den anden side skal du også orientere dig fagligt mod at indlemme det enkelte menneske i et fællesskabs værdier, normer og kultur.

Du skal ikke vælge det ene eller det andet, men bruge din faglighed til at balancere de modsatrettede værdier konkret i hver enkelt situation.

Det indebærer undersøgende, sansende og fornemmende tilgange og handlinger og evnen til at balancere værdierne i en praksis, der hele tiden forandrer sig. For at kunne gøre det peger forskerne Line Togsverd og Christian Aabro, der står bag kortlægningen, på fire dimensioner af pædagogisk faglighed:

1 DEN HANDLENDE

Som pædagog kan du handle relevant i praksis. Det kræver, at du besidder stærke samspilsfærdigheder, sådan at du kan udvikle, rammesætte og lede fællesskaber og samarbejde med de børn, unge og voksne, du har ansvar for – men også med de forældre og kolleger, der indgår i samarbejdet.

2 DEN VIDENDE

Som pædagog besidder du teoretiske kompetencer og pædagogisk viden. Du har et fagligt beredskab af pædagogisk teori, værdier og begreber, som danner grundlag for analyser og refleksioner over dig selv og andre samt for udvikling af et fælles fagsprog. Det er naturligvis altid konkrete situationer, der udgør omstændighederne for pædagogens faglighed. Men pædagoger er også forpligtet på et fag og på nogle dertilhørende faglige værdier: Alt er ikke lige godt.

4 DEN TÆNKENDE

Som pædagog har du en høj refleksiv bevidsthed. Du kan reflektere over de udfordringer, du oplever i praksis, dine egne og andres handlinger, erfaringer, viden, værdier, holdninger og etik. Du kan udvikle et fagligt og personligt sprog for dine refleksioner.

3 DEN SANSENDE OG FØLENDE

Som pædagog er du i kontakt med – og kan regulere – dine egne følelser, kropsimpulser og motivation. Du er i stand til at give dem en afstemt form, der er i overensstemmelse med de faglige værdier, du skal formidle i arbejdet, og med de kulturelle og sociale sammenhænge, du deltager i og har ansvar for.

DIN FAGLIGHED HAR OGSÅ ET PERSONLIGT ASPEKT

Pædagogisk faglighed tilegnes og formidles personligt. Det er ikke viden eller faglighed, som handler, det er dig som pædagog og fagperson. Din faglighed er også dit personlige engagement og dit bidrag til den pædagogiske relation. Det personlige aspekt af pædagogers faglighed handler om:

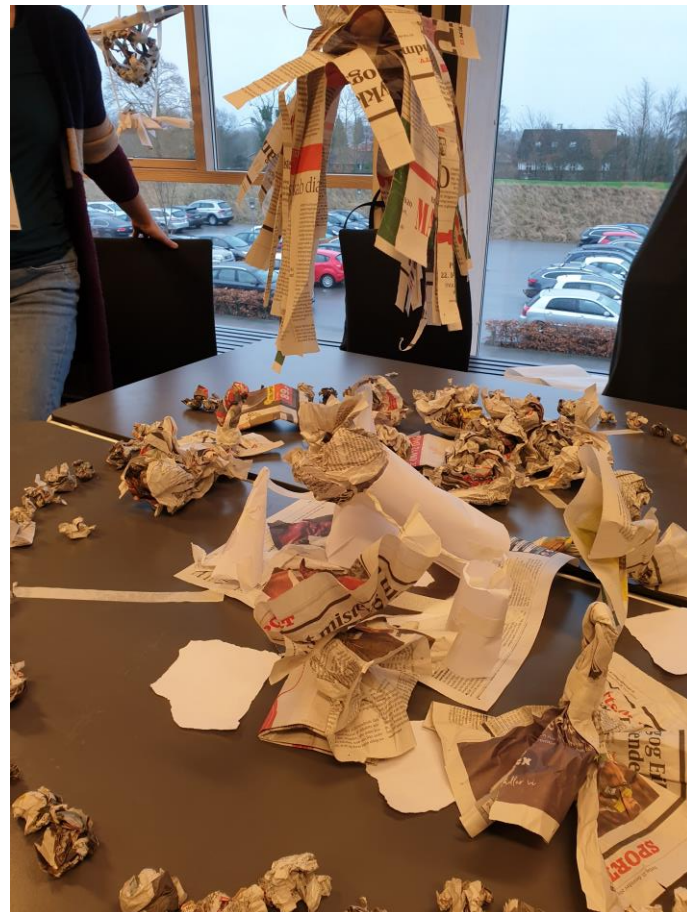
- At kunne indgå i relationer til andre mennesker på en nærværende og engageret måde.
- At vise interesse i og reflektere over, hvad den anden er engageret i og søger at opnå med sine handlinger.
- At kunne afstemme og differentiere sig selv i forhold til den andens behov og præferencer.
- At kunne rammesætte, udvide og videreføre fællesskaber og menneskers sociale liv.
- At kunne reflektere over egne reaktionsformer, værdier og bidrag til samspil.
- At kunne forholde sig åbent og undersøgende til eget og andres perspektiver og være åben for at videreudvikle samspillet.

Kilde: 'Pædagogers faglighed – en vidensopsamling af Line Togsverd og Christian Aabro – med bidrag fra Sisse Due'

Hvordan arbejder vi i dag?

Et eksploratorium – et rum til at forundres og undre sig i

- Lad hænderne arbejde, der sker noget undervejs, når du konstruerer og/eller illustrerer – andre måder at åbne sine refleksioner og overvejelser på
- Vi omgås det faglige stof/faglig viden – det er med os undervejs
- Vi søger også at kombinere forestillinger om pædagogisk praksis med et fagligt perspektiv ud fra den viden, I har med fra jeres undervisning på HF og den introduktion, I får her
- Rikke T. Nørtoft (taler om et eksploratorium – et rum til at forundres og undre sig i
- Har du lyst til at høre mere om det, så lyt til denne podcast:
- Rikke Toft Nørgård, lektor DPU, Aarhus Universitet og Tobias Heiberg, projektleder/programchef i Program for Playful Learning: <https://soundcloud.com/user-635639670/afsnit-13-rikke-toft-norgard>

Præsentation af cases og gruppearbejde

Daginstitution (Prins, 2019, s.230)

Kort tid inden frokost samler pædagogerne spontant skolegruppen for at tale med dem om at slå. Nogen børn har haft en konflikt, nogen er blevet slået, nogen er kede af det. MONIKA inviterer børnene til at fortælle om hvordan de har det, og når de markerer, får de talepinden i hånden mens de siger at de er kede af det. Pædagogerne spørger om de har forslag til hvad man kan gøre i stedet for at slå. Saha markerer og fortæller at hans far siger at man skal slå igen. THEA siger at det ikke er rigtigt, og at det ikke er rigtigt hvad Saha's far siger. Han mener det nok ikke, han siger det for at passe på sin dreng, for man skal ikke slå hinanden. MONIKA gentager højt og skarpt " for vi slår ikke på hinanden, vel?". Her slutter samtalen.

- Skolegruppen er en gruppe af de største børn i daginstitution, Jettes note

Opgave

1. Hvad tænker I umiddelbart om det, der sker i casen? Hvad tænker I om det, der sker i casen ud fra et demokrati-/medborgerskabs-perspektiv?
2. Hvad tænker I, hvis I var i MONIKAS og/eller THEAS sted, at I skulle gøre? Her og nu i situationen og senere i aktiviteter med skolegruppen og i den pædagogiske praksis som sådan.
3. Prøv at tegne eller skabe en konstruktion, der viser:
  - Hvad I forestiller jer af problemstillinger i det, der sker
  - Og hvordan MONIKA og THEA kan handle, her og nu og senere i aktiviteter med skolegruppen og i den pædagogiske praksis som sådan.
4. Overvej undervejs i jeres arbejde, hvilken viden og erfaringer, I trækker på undervejs i fremstillingen af jeres illustration/konstruktion.

Skole

Det er den årlige sommerfest på Sønderskovens Skole, det er en traditionsrig dag på skolen, fordi skolen gør meget ud af at være en aktiv del af lokalområdet. Det er en dag, som der bliver lagt vægt på, at så mange som muligt af børnenes familie, lokalområdets borgere m.fl. også kan deltage i, fordi der sker mange forskellige ting.

I 5. klasse har en gruppe af drenge knoklet for at kunne gøre sig gældende i et stafetløb. Udover idrætslæreren, ANNE, har også PETER, der er pædagog, været involveret i forberedelserne til dagen. Peter har en del timer med klassen. Han kender børnene i 5. klasse godt.

PETER glæder sig sammen med børnene til dagen. Børnene er involveret i mange forskellige aktiviteter, men det er som om, at stafetløbet har fået en særlig betydning for klassen – at det skal bare vindes.

På dagen står hele klassen med forældre og mange andre tilskuere linet op langs løbebanen. Stafetløbet går i gang, og efter en ret jævnbyrdig start viser det sig, at 5. classes sidste løber, Alexander, kan spurte i mål som den første. 5. classes hold vinder. Der er vild jubel både blandt tilskuerne og blandt løberne. De fire drenge på stafetholdet begynder at løbe at æresrunde, og så stikker drengen, Alexander, der spurtede sejren i hus, fra de andre. Han råber højt og tydeligt: *Heil Hitler, heil Hitler*, mens han rækker højre arm op i en heil-hilsen og kigger ind mod tilskuerne, mens han løber.

(Casen er skrevet af Jette på baggrund af en lignende situation fortalt af en kollega – det er altså fiktion på detaljerne, men med afsæt i virkelige hændelser omkring et barn, der heiler i en offentlig sammenhæng)

Opgave

1. Hvilke problemstillinger ser I umiddelbart i casen? Hvad tænker I om det, der sker i casen ud fra et demokrati-/medborgerskabs-perspektiv?
2. Hvad tænker I, hvis I var i PETERS sted, at PETER og hans kollegaer skal gøre? Her og nu i situationen, senere i skolen og undervisningen?
3. Prøv at tegne eller skabe en konstruktion, der viser:
  - Hvad I forestiller jer af problemstillinger i det, der sker
  - Og hvordan PETER og hans kollegaer kan handle, her og nu og senere i skolen og undervisningen set i forhold til den pædagogiske opgave at medvirke til børnenes udvikling af medborgerskab og demokratisk dannelse?
1. Overvej undervejs i jeres arbejde, hvilken viden og erfaringer, I trækker på undervejs i fremstillingen af jeres illustration/konstruktion.

Bosted

Det er tirsdag formiddag på bostedet Kløvermarken, hvor der bor voksne med betydelig og varig funktionsnedsættelse. De fleste af beboerne er som sædvanlig ude af huset på dette tidspunkt, afsted på deres arbejde-/aktivitetstilbud.

Et af punkterne på dagsordenen har afdelingslederen bedt om at få på. Punktet handler om et opkald fra socialforvaltningen om en af beboerne. Det viser sig, at en medarbejder i en ledende stilling på socialforvaltningen har ringet til afdelingslederen og sagt, at nu må de sørge for, at en af deres beboere, Jeanette, holder op med at komme til borgermøder og lignende arrangementer, fordi hun siger alt for meget og er forstyrrende for en saglig dialog, der er blevet klaget over hende. Afdelingslederen gengiver, at der blev sagt i samtalen: *I må sætte en stopper for det, hun fylder alt meget. Andre fornuftige mennesker kan ikke komme til. Og nu er det snart kommunalvalg, vi kan ikke have hende til at komme på valgmøder.*

Jeanette, som det handler om, er en ung kvinde med udviklingshæmning. Det borgermøde, som der bliver henvist til handlede om tilkørselsforholdene til en parkeringsplads til et naturområde, hvor flere husejere på et par parcelhusveje var stærkt utilfredse, fordi de oplevede øget trafik i weekenderne. Jeanette har været med til at bygge shelters ved naturområdet sammen med sin byggegruppe på aktivitetscentret og er vældig stolt af det.

Der går en livlig diskussion i gang, hvor en af pædagogerne siger, at Jeanette har da sin ytringsfrihed som alle andre, og det kan ikke være en pædagogisk opgave at begrænse den. Mens en anden siger, at det er rigtigt, at Jeanette kan fylde meget, måske også kommer til at lyde meget vred, når hun bliver ivrig, hvis man ikke kender hende.

(Casen er skrevet af Jette på baggrund af en lignende situation fortalt af en kollega – det er altså fiktion på detaljerne, men med afsæt i virkelige hændelser omkring et bosted, der fik en henvendelse om, at de skulle sørge for, at en borger holdt op med at komme til offentlige møder).

Opgave

1. Hvilke problemstillinger ser I umiddelbart i casen? Hvad tænker I om det, der sker i casen ud fra et demokrati-/medborgerskabs-perspektiv?
2. Hvad tænker I, hvis I var i pædagogernes sted, at de skal gøre? Her og nu i situationen med henvendelsen fra socialforvaltningen, senere i det daglige pædagogiske arbejde?
3. Prøv at tegne eller skabe en konstruktion, der viser:
  - Hvad I forestiller jer af problemstillinger i det, der sker
  - Og hvordan pædagogerne kan handle, her og nu i situationen med henvendelsen fra socialforvaltningen, senere i det daglige pædagogiske arbejde med udvikling af medborgerskab og demokratisk dannelse?
4. Overvej undervejs i jeres arbejde, hvilken viden og erfaringer, I trækker på undervejs i fremstillingen af jeres illustration/konstruktion.

Eksempler fra undervisning

Profession og Samfund

Kompetencemål

Den studerende kan fagligt begrunde pædagogisk arbejde i relation til den samfundsmæssige, historiske, institutionelle og professionelle sammenhæng.

Som pædagoguddannelsen ser ud i dag, er der kompetencemål og videns- og færdighedsmål – ikke fag som sådan.

Og undervisningen sigter også
på at styrke færdighedsmålet
– det er et
omdrejningspunkt for
demokratiprojektet

Videns- og færdighedsmål

Vidensmål

Den studerende har viden om:

- velfærdssamfundets udvikling og globalisering, om medborgerskab og demokrati
- politiske, organisatoriske og lovgivningsmæssige rammer og betingelser for udøvelsen af pædagogisk arbejde.

Færdighedsmål

Den studerende kan:

- varetage pædagogiske aktiviteter med henblik på udvikling af børn, unge og voksnes medborgerskab og demokratiske dannelse
- identificere pædagogiske opgaver og udfordringer givet af de eksisterende rammer og vilkår samt udpege handlemuligheder inden for disse rammer.

§7, Bekendtgørelse af lov om dag-, fritids- og klubtilbud m.v. til børn og unge (herefter dagtilbudsloven, 2022)

- Dagtilbud skal fremme børns trivsel, læring, udvikling og dannelse gennem trygge og pædagogiske læringsmiljøer, hvor legen er grundlæggende, og hvor der tages udgangspunkt i et børneperspektiv.
- *Stk. 2.* .....
- *Stk. 3.* .....
- *Stk. 4.* Dagtilbud skal give børn medbestemmelse, medansvar og forståelse for og oplevelse med demokrati. Dagtilbud skal som led heri bidrage til at udvikle børns selvstændighed, evner til at indgå i forpligtende fællesskaber og samhørighed med og integration i det danske samfund.
- *Stk. 5.* .....

Klubtilbud og andre socialpædagogiske fritidstilbud til større børn og unge (Bekendtgørelse af lov om dag-, fritids- og klubtilbud m.v. til børn og unge, 2022)

- **§ 65.** Klubtilbud og andre socialpædagogiske fritidstilbud til større børn og unge skal i samarbejde med børnene og de unge skabe aktiviteter og samværsformer, der fremmer den enkeltes alsidige udvikling, selvstændighed **og forståelse for demokrati**. Klubtilbud m.v. skal som led heri bidrage til at udvikle børns og unges evne til at indgå i forpligtende relationer og fællesskaber.

Folkeskolelovens formålsparagraf (Bekendtgørelse af lov om folkeskolen , 2023)

- § 1. Folkeskolen skal i samarbejde med forældrene give eleverne kundskaber og færdigheder, der: forbereder dem til videre uddannelse og giver dem lyst til at lære mere, gør dem fortrolige med dansk kultur og historie, giver dem forståelse for andre lande og kulturer, bidrager til deres forståelse for menneskets samspil med naturen og fremmer den enkelte elevs alsidige udvikling.
- Stk. 2.....
- Stk. 3. Folkeskolen skal forberede eleverne til deltagelse, medansvar, rettigheder og pligter i et samfund med frihed og folkestyre. Skolens virke skal derfor være præget af åndsfrihed, ligeværd og demokrati.

Danmarks Riges Grundlov

§ 71. Stk. 1. Den personlige frihed er ukrænkelig. Ingen dansk borger kan på grund af sin politiske eller religiøse overbevisning eller sin afstamning underkastes nogen form for frihedsberøvelse.

Stk. 2. Frihedsberøvelse kan kun finde sted med hjemmel i loven.

.....

Børneværkstedet – fremgangsmåde

(Husted & Lind,
2016, s. 52 – s.53)

Ca. 10 deltagende
børn i værkstedet

- Starter med at dele dem op i to grupper, som skal vise hvad de godt kan lide, og hvad de ikke kan lide i deres børnehave.
- Det bliver der taget billeder af til vægavis
- Kritikfasen
- Utopifase
- Opfølgingsmøder med det pædagogiske personale fire til seks uger efter

På tværs af alle børneværkstederne, udpegede børnene kropslig smerte tema i kritikken af, hvad de ikke kunne lide i deres børnehave. Her har vi udvalgt to tegninger, som repræsenterer de mest dominerende kategorier i kritikken af kropslig smerte. Den første tegning repræsenterer situationer, hvor børnene slår sig, mens den anden repræsenterer situationer, hvor børnene bliver slået eller slår sig på hinanden. Nedenfor tegningerne har vi tilføjet et udpluk af udsagn med lignende omdrejningspunkter, som Johan også tegnede.

AT SLÅ SIG	AT BLIVE SLÅET/SLÅ SIG PÅ HINANDEN
	
<ul style="list-style-type: none"> * At falde på cykel * At skære sig med en saks * At falde ned fra ruchebanen og slå hovedet * At få en raket i hovedet. * Når man får en rift og det bløder * At slå sit knæ * At få sand i øjet * At falde ned ad trappen * At skære sig i fingeren	<ul style="list-style-type: none"> * At blive skubbet * Når man bliver slået i hovedet med et sværd * At slås * At blive slået i maven * Når nogen river en på kinden * At blive slået i øjet * Når nogen river mig i håret * Når man bliver bokset på * At blive nevet og slået

På tolkningsmøder med det pædagogiske personale var responsen på børnenes kritik af kropslig smerte både:

- Overraskelse og ønske om at agere
- Ambivalens
- Modstand mod børnenes kritik

Udsagn:

- Måske ville det ikke fylde så meget, hvis vi var flere voksne på legepladsen?
- De er egoister, der kun tænker på sig selv. De savner empati.
- Skal vi pakke dem ind i vat og bomuld?
- De kommer ofte til skade – man kan ikke undgå det.

(Husted & Lind, 2016, s.55 – s.56)

Børneværkstedet som kollektiv deltagelsesform (Husted & Lind, 2016, s. 54)

- Skærpe og undersøge forskelle mellem børneperspektiver og børns perspektiver
  - Børneperspektivet forstås som de voksnes forsøg på at forstå børns udsagn, følelser, handlinger
  - Børns perspektiver forstås som at anerkende børn som subjekter med egne fortolkningsmuligheder af deres egne oplevelser og med en egen viden om deres hverdagsliv i daginstitutionen
- Børns deltagelse og indflydelse er knyttet til samspillet mellem børn og voksne
- Forskellige børn har forskellig adgang til at gøre deres perspektiv gældende i dette samspil
- Deltagelsen er rammesat af de voksne, den institutionelle orden, ressourcer, herskende politiske og pædagogiske dagsordener

Pettersvolds interesse i modstand (2017, s. 116 – s. 117)

- Et gruppeinterview hvor børnene siger, at de skal gøre det, de voksne har bestemt
- Og børnene fortæller, at de så alternativt finder måder at sno sig uden om regler og rutiner → skjulte strategier for modstand
- Ikke alle børn mestrer den skjulte modstand

- BØRN FÅR IKKE ERFARINGER MED AT *UDTRYKKE* MODSTAND ELLER KRITIK
- BØRN FÅR IKKE ERFARINGER MED AT *DISKUTERE OG LØSE* INTERESSE- OG VÆRDIKONFLIKTER GENNEM DEMOKRATISKE PROCESSER.

Forside » Inspiration » Tema: Bæredygtighed i børnehøjde

Tema: Bæredygtighed i børnehøjde

Bæredygtighed i Børnehøjde er et tema under Grønne Spirer, og i 2021 er vi blevet endnu klogere på, hvordan uderummet og hverdagen kan blive vild, grøn og bæredygtig. Vi har også fået et nyt Bæredygtigheds-flag.

Kontakt

Ida Kryger
Konsulent
24657099
ikr@friluftsradet.dk

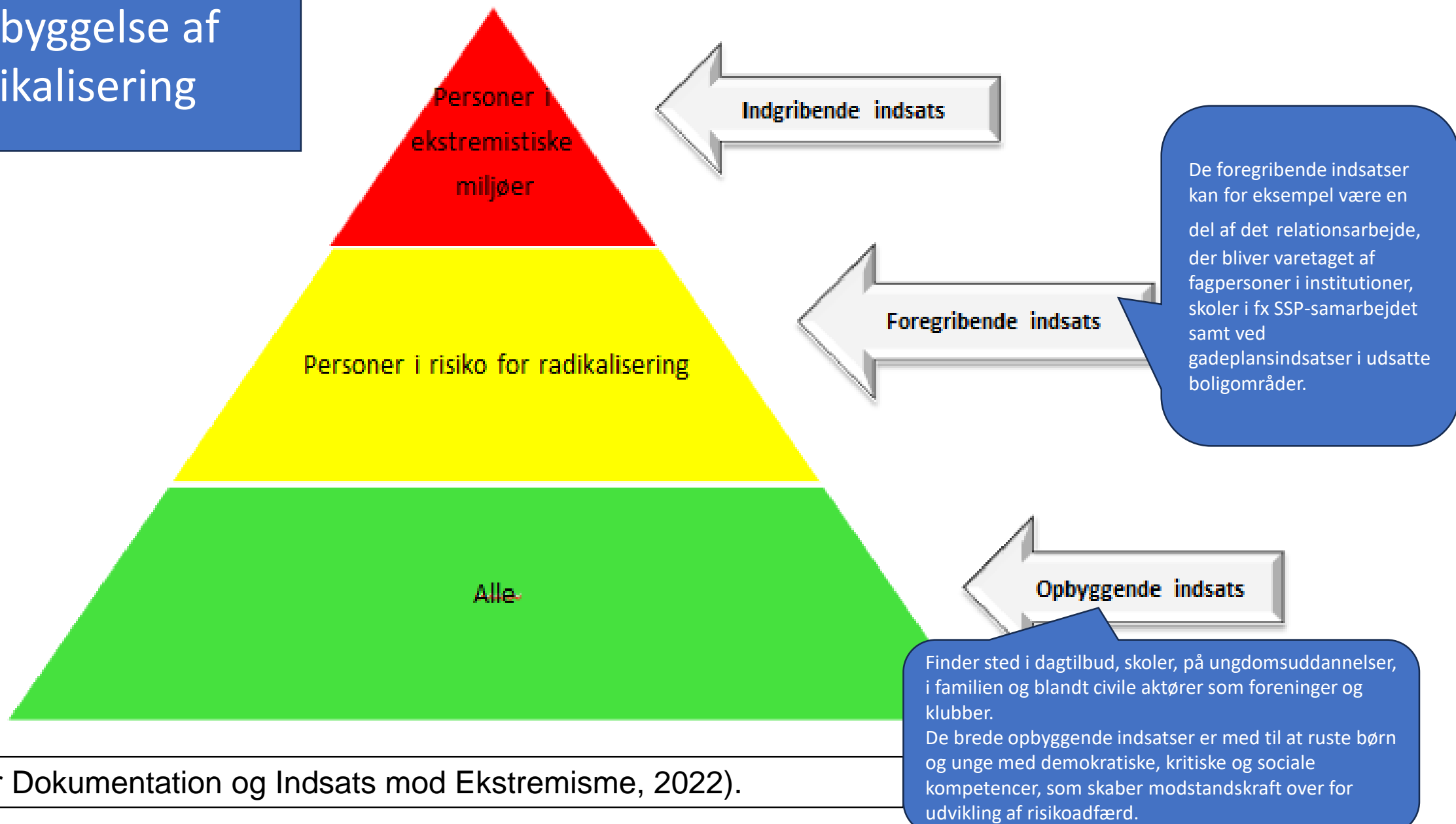
<https://groennespirer.dk/inspiration/tema-baeredygtighed-boernehoejde>

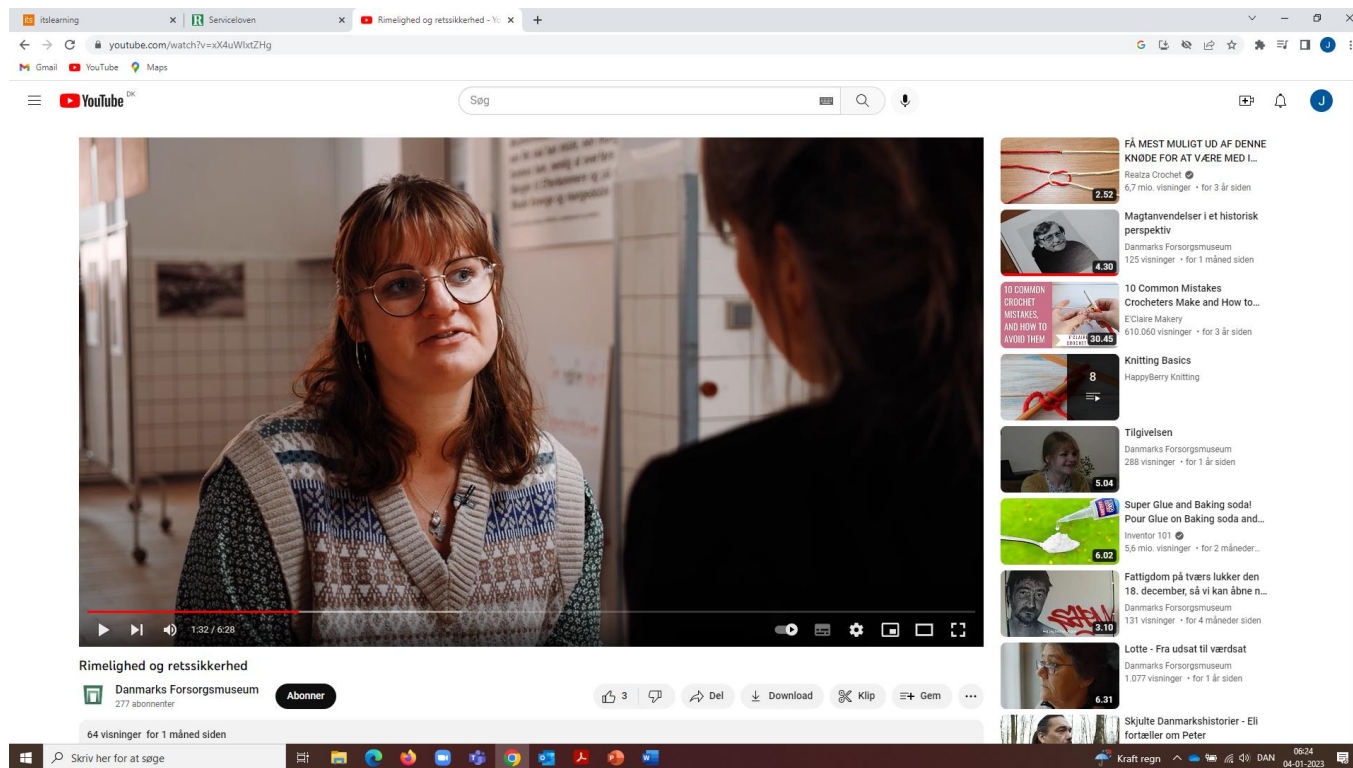
Globalt medborgerskab

Forebyggelse af radikalisering

(Center for Dokumentation og Indsats mod Ekstremisme, 2022).

Rimelighed og retssikkerhed, se
<https://www.youtube.com/watch?v=xX4uWlxtZHg>

(Danmarks Forsorgsmuseum og ULF Udviklingshæmmedes Landsforbund, 2022)

Når beboerne fortæller om disse episoder [fastholdelser], bliver det dog tydeligt, at deres voldsomme handlinger oftest udspringer af dybe frustrationer, som er tæt forbundet med manglende kontrol over eget liv. Hermed synliggøres det også, hvordan fastholdelser manifesterer og intensiverer beboernes afmagt og samtidig væver sig sammen med selvbilleder og måder at være og handle på. Det bliver med andre ord synligt, at fastholdelser har konsekvenser, som rækker langt ud over de konkrete episoder og handlinger, der i den juridiske terminologi defineres og forstås som magtanvendelse. Der kan således opstå en ond spiral, hvor magt avler mere magt.
(Jensen & Kragh, 2020, s. 12)

Samtaler om demokrati og medborgerskab i pædagogisk arbejde

SAMTALEMENU OM FÆLLESSKAB

- Fortæl om en situation, hvor du synes, du gav noget særligt til et fællesskab
- Hvis medborgerskab i pædagogisk arbejde er at skabe lige muligheder for at alle børn, unge eller borgere kan indgå i og bidrage konstruktivt til fællesskaber – hvad tænker du så er en vigtig egenskab hos en pædagog for at arbejde med udvikling af medborgerskab?
- Hvad kendetegner en god medborger i et demokratisk samfund?

Tal på skift i urets retning

Brug snurretoppen til at finde, hvem der lægger ud ved hvert spørgsmål/talepunkt

SAMTALEMENU OM HANDLEKRAFT – at kunne gøre noget

- Fortæl om en situation, hvor din handlekraft, det du gjorde, havde en betydning set ud fra et demokratisk perspektiv?
- Hvordan tænker du handlekraft kan være en kvalitet, en vigtig egenskab, hos borgere i et demokratisk samfund? Hvor og i hvilke situationer er handlekraft vigtig?
- Hvis handlekraft er en vigtig egenskab hos borgere i et demokratisk samfund, hvad skal pædagoger så kunne gøre i pædagogisk arbejde sammen med børn, unge eller borgere?

Tal på skift i urets retning

Brug snurretoppen til at finde, hvem der lægger ud ved hvert spørgsmål/talepunkt

Tak for i dag

- Hvad tager I med jer fra i dag?
- Hvad bliver I optaget af?
- Hvad blive I nysgerrige på at vide mere om?
- Andet?

<https://www.instagram.com/paedagog.kolding/>

Nysgerrig på hverdagen som
pædagogstuderende
på Campus Kolding

paedagog.kolding
#dengodepædagoghistorie

Referenceliste

- Bekendtgørelse af lov om dag-, fritids- og klubtilbud m.v. til børn og unge. LBK nr 985 af 27/06/2022. <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2022/985>
- Bekendtgørelse af lov om folkeskolen. LBK nr 1086 af 15/08/2023. <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2023/1086>
- Bækgaard, Birgitte; Hinge, Helle og Koed, Hans Krab (2013): *Pædagogisk arbejde med demokratiforståelse. Idékatalog til studerende på pædagoguddannelsen*. Ministeriet for Forskning, Innovation og Videregående Uddannelse. <http://ufm.dk/publikationer/2013/paedagogisk-arbejde-med-demokratiforstaelse>
- *Børn og Unge, nr. 11*, 6. Okt. 2020, s 44 – 46. <https://www.epaper.dk/buplforbund/boernogunge/2020/112020/>
- Center for dokumentation og Indsats mod Ekstremisme(10. oktober, 2022). *Forebyggelsesindsats*. <https://stopekstremisme.dk/forebyggelsesindsats>
- Danmarks Forsorgsmuseum og ULF Udviklingshæmmedes Landsforbund, 2022. *Erfaret magt. Film*. <https://www.svendborgmuseum.dk/forsorgsmuseet-formidling/socialfaglige-uddannelser>
- Danmarks Riges Grundlov. LOV nr 169 af 05/06/1953. <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/1953/169>
- Grønne Spirer. Tema: Bæredygtighed i børnehøjde. <https://groennespirer.dk/inspiration/tema-baeredygtighed-boernehoejde>
- Husted, Mia & Lind, Unni (2016). Fremtidsværksted som demokratiserende metode: aktionsforskning med børnehavebørn. *Dansk pædagogisk tidsskrift*, (3), side 49-57

fortsat

- Jensen, S. G. & Kragh, J. V. (2020). *Erfaret magt: Frustrationer og fastholdelse på botilbud*. Syddansk Universitetsforlag.
- Kornerup, Ida og Petersen, Mimi ((2014): Børns rettigheder og medborgerskabsdannelse. I Kornerup, Ida og Næsby, Torben (red.): *Pædagogens grundfaglighed. Grundbog til pædagoguddannelsen*. Frederikshavn: Dafolo.
- Pettersvold, M. (2017). Barns motstand i et demokratiperspektiv. I: Øksnes, M. & Samuelsson, M. (red.). *Motstand*. Cappelen Damm Akademisk.
- Prins, K. M. (2019). *På jagt efter det demokratiske: En pragmatisk kulturanalyse af muligheder og begrænsninger for børns demokratiske erfaringer i daginstitutionen*. Roskilde Universitet.
- Socialstyrelsen (2015). *Kursus i medborgerskab: Til voksne med udviklingshæmning. Kursusvejledning*. https://sbst.dk/media/12401/Medborgerskab_web.pdf
- Social- og Boligstyrelsen (u.å). *Om selvbestemmelse: Se filmklip, hvor unge med handicap fortæller om deres oplevelser og giver svar på, hvordan de kan få indflydelse*. [Om selvbestemmelse | Social- og Boligstyrelsen \(sbst.dk\)](#)
- Socialt Udviklingscenter, SUS (2015). *Redskabs- og Metodekatalog: Ideer til arbejdet med brugerindflydelse i sociale dag- og botilbud*. SUS. <http://www.sus.dk/product/redskabs-og-metodekatalog-ideer-til-arbejdet-med-brugerindflydelse-i-sociale-dag-og-botilbud/>
- Togsverd, L. & Aabro, C. (2021). Pædagogers faglighed – fortællinger i nyere dansk forskning. *DpT, Dansk pædagogisk Tidsskrift*, #1, s. 158 - 174. <https://dpt.dk/temanumre/2021-1/paedagogers-faglighed-fortaellinger-i-nyere-dansk-forskning/>
- Unesco. *Globalt medborgerskab*. <https://unesco-asp.dk/globalt-medborgerskab/>